

Sýček, sýc, kulich

Už více než čtvrt století vyhlašuje Česká společnost ornitologická kampaň nazvanou Pták roku, jejímž cílem je upozornit na zajímavé ptačí druhy žijící kolem nás a vybičdnout veřejnost k jejich sledování a praktické ochraně. Prvním ptákem roku byla v r. 1992 vlaštovka obecná (*Hirundo rustica*), nositelem letošního titulu je sýček obecný (*Athene noctua*, viz také článek na str. 103–105 tohoto čísla *Živy*).

Na ptačí téma proto zaměříme i jazykový koutek. Než dostane svůj prostor sýček, nejprve drobná pravopisná odbočka k zápisu slovního spojení pták roku. Čestné tituly a výrazy označující nositele vyznamenání a ocenění i vítěze nejrůznějších soutěží v češtině píšeme (s ohledem na jazykovou praxi, v níž se doporučují lecky nerespektuje, je přesnější říct, měli bychom psát) s malým počátečním písmenem: laureát Nobelovy ceny, zasloužilý umělec, mistr světa, miss. Toto pravidlo platí i pro oblast „někdo/něco roku“, v níž se název akce (anketa Sportovec roku, soutěž Vesnice roku, anketa Strom roku, anketa Pták roku) shoduje s titulem nositele – ten by však měl být na rozdíl od názvu akce psán s malým písmenem: sportovcem roku 2017 je Gabriela Koukalová, první vesnicí roku byla Telnice, stromem roku 2017 se stal ořešák černý z Kvasic, ptákem roku 2018 byl vyhlášen sýček obecný.

V hodinách českého jazyka jsme se všichni se sýčkem setkali už na prvním stupni základní školy, když společně se sýkorou a systlem ozvíli seznam vyjmenovaných slov po s.

Ve starších jazykových zdrojích, např. v Jungmannově slovníku z první poloviny 19. stol. a i v Příručním slovníku jazyka českého (z let 1935–57), je sýček poněkud nepřesně vysvětlen synonymem sýc (druh ptáků z rodu sýců *Athene noctua*, sýc obecný, kulíšek). Původ pojmenování sýček, sýc, v obecné češtině seječ, sejc, není podle etymologických slovníků zcela jasný. Václav Machek usuzuje, že staročeské sýc a praslovanské sycъ snad souvisí se slovesem sycet, přý proto, že tato sova sýčí, když se hněvá. Jiří Rejzek ve svém slovníku uvádí, že zajímavou možností je vyjít z onomatopoického (zvukomalebného) indoevropského kořene kūt-i-, který sýčkův hlas napodobuje lépe. Popisu nutných hláskových změn se však podrobněji nevěnuje.

Výkladové slovníky češtiny uvádějí u hesla sýček dva významy. První je „malá sova žijící blízko lidských obydlí“, té se podle Českého jazykového atlasu v nářečích většinou přezdívá kulich, kulíšek, kujíček, případně někde kaldus, kalous či tuhýk, tujík, tůvik, kuvík.

Přeneseně pak slovem sýček označujeme pesimistu, škarohlída neboli člověka, který stále sýčkuje. Sloveso sýčkovat (s hovorovou variantou sejčkovat) znamená strašit, očekávat a předpovídat neúspěch, neštěstí nebo vůbec něco nepříjemného. Přeneseně

1 Starořecká stříbrná mince tetradrachma z r. 499 př. n. l. Na líci bohyně Athény, na rubu Athénina sova, olivová ratolest a půlměsíc. Převzato z Wikimedia Commons, v souladu s podmínkami použití

ný význam souvisí se starou pověrou, že sýček je poslem špatných zpráv, případně že jeho přítomnost a houkání přivolávají neštěstí a katastrofy, dokonce smrt. Jungmann o sýčkovi mimo jiné uvádí: „rád po světle a nemocnicích jdoucí, zvláště kde shnilou zimnicí neb spálu čije, pročež za zvěstovatele smrti u prostého lidu držený.“ Vžitost pověry ilustruje např. i úryvek z Wolkerovy básně *Nevěrná ze sbírky Těžká hodina*:

Dvě noci plakala, dvě noci klečela,
třetí noc sýčka u oken slyšela.
Letěl a zasykal jí zrovna nad srdcem
a v tom srdci zemřel ten,
kdo byl dříve v něm.

Sýčkové jsou v tom samozřejmě nevině – jde o noční ptáky, které mohou přilákat např. rozsvícená okna, u nichž se soustřeďuje hmyz. Naši předkové nebyli zvyklí ponocovat, jak je tomu dnes, v noci se svítilo hlavně u lidí těžce nemocných, proto sýčková přítomnost začala být dávana do souvislosti s něčím nedobrym. Pověra se vžila natolik, že zůstala zachována ve významu slovesa sýčkovat, hlavně v jeho záporné variantě nesýčkůj.

Je možné, že i to je důvod, proč u nás máme relativně málo nositelů příjmení souvisejících přímo s touto sovou. Příjmení odvozená ze jmen ptáků – a to jak volně žijících, tak domácích – jsou totiž v českém prostředí poměrně četná. Nejspíš proto, že ptáci byli člověku vždy nablízku, lidé si všímali jejich vlastností, pohybu,

barevnosti, hlasu. Přestože dnešní příjmení už jsou zbavena původního významu slova, z něhož vznikla, a mohou se lišit i pravopisem, původní rozlišující příjmení (správněji bychom měli volit označení přízvisko či nedědičné příjmí, protože dědičná příjmení se u nás vyvíjela postupně a vznikala od 14. do 18. stol.; dědičnost byla uzákoněna až r. 1780) dávali nositelům jejich sousedé, kteří si všímali nejrůznějších zvláštností a jen málokdy lichořili. Pojmenování často odrážela vzhled, různé odchylky a vady, specifické vlastnosti tělesné i duševní, narážky na příhody, činy, sociální skupinu, vykonávané řemeslo apod. Příjmení vznikala z nářečních podob, proto se některá objevují v mnoha variantách. Např. vedle jména Vrabc (a Vrabcová; přechýlené podoby se tvoří i od všech dalších uvedených příjmení) máme u nás nositele příjmení Brabec, Vrabčák, Vrabek, Brábek, Vrabík, Vrabel, Vrablík, Vrobek, Štilip, Švihlík, ale i třeba Špelec; vlaštovka inspirovala jména Vlaštovka, Laštovka, Laštůvka, Laštůvka nebo Laštovička, Laštůvička, Laštovic.

Příjmení Sýček/Sýčková je podle statistických přehledů čtenosti jmen skutečně ojedinělé, stejně vzácná je varianta Sejc; mírně čteněji jsou zastoupeni nositelé podoby Sejček. Podle publikací o původu příjmení mají stejný základ ještě jména Sejk, Sejka, Seják. Výrazně více lidí nosí jméno Kulich a Kulíšek. Ta jsou zvukomalebného původu – podle zvuku, který sovička vydává (nabízí se srovnání se slovenským označením kuvík). Označení se (nejspíš podle podoby) přeneslo i na typ oblíbené zimní čepice.

V souvislosti se jmény nemůžeme minout ani příjmení mající spojitost se substantivem sova. Těch je rovněž slušné množství: vedle příjmení Sova a Sůva je to původně zhruběle označení Sovák, nebo naopak zdvořilejší Sovička, Sovík, Sovíček, Sovek a rovněž jména Sovina, Sovinec, Sovinský, která mají pravděpodobně spojitost se zeměpisnými jmény Sovenice (dnes Soběnice) a Sovínky.

Sova je obecně považována za symbol moudrosti. Ve starořeckých Athénách byly sovy dokonce uctívány jako posvátné a na skalnatých svazích kolem města jich prý bylo plno. Zde má kořeny úsloví nosit sovy do Athén, kterým můžeme vyjádřit význam poučovat někoho, kdo ví něco lépe; dělat zbytečnou činnost neboli nosit dříví do lesa. Se sovou – častěji s expresivní variantou sůva – se pojí různá vžitá úsloví. Motivace jejich vzniku je často zřejmá, souvisí se sovými vlastnostmi: ponocuje jako sova nebo též v noci sůví. Tváří se jako sůva nebo je to stará sůva se říká o někom, kdo je mrzutý, nepříjemný, zamračený – stejně jako probuzená sova za denního světla. Ne vždy se však vysvětlení nabízí. To platí pro přirovnání kouká jak sůva z nudlí, jehož původ se mi najít nepodařilo. Pátrání ale odhalilo úsměvné překvapení – někteří lidé znají přirovnání s jinou předlozkou: kouká jak sůva s nudlí.

Ať už si představíme sůvu z nudlí, nebo sůvu s nudlí, každopádně by mohla vzniknout zajímavá ilustrace.

Seznam použité literatury najdete na webových stránkách *Živy*.